

Minister Mohrs referater af samtalen med ambassadør Ritter den 18. juli 1940

Af Viggo Sjøqvist

Den 29. maj 1973 forsvarede universitetslektor Henrik S. Nissen sin disputats om forhandlings- og samarbejdspolitikken i 1940. Ved læsningen af denne afhandling melder der sig et interessant kildekritisk problem, nemlig spørgsmålet om hvilket af de to referater, som minister O. C. Mohr skrev om sine forhandlinger den 18. juli 1940 i Berlin med ambassadør Ritter, der er det originale og autentiske. Henrik Nissen mener, at det må være referatet, der er dateret den 18. juli 1940, medens overarkivar i Udenrigsministeriet, dr. phil. Viggo Sjøqvist er kommet til et andet resultat.

I Henrik Nissens disputats: »1940 studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken« er spørgsmålet om optakten til told- og møntunionsforhandlingerne med Tyskland i juli-august 1940 blevet indgående behandlet. Nissen skildrer og kommenterer den samtale, som Udenrigsministeriets direktør, Otto Mohr, havde med lederen af det tyske Udenrigsministeriums afdeling for krigsøkonomi, ambassadør Ritter, i Auswärtiges Amt den 18. juli 1940. I denne forbindelse omtaler Nissen tillige udenrigsminister Erik Scavenius' reaktion den følgende dag. Det er forfatterens påstand, at Mohr så det som sin opgave at forhindre Ritter i at få det indtryk, at der var tale om et dansk initiativ i denne sag. På den anden side måtte Mohrs svar ikke virke som en afvisning, »hvis Tyskland virkelig havde planer under opsejling«. Forfatteren hævder endvidere med støtte i Mohrs notater, at Scavenius var meget utilfreds med det skriftlige referat af 18. juli, som Mohr dagen efter forelagde ham, og at han trods Mohrs protester foretog sådanne udstregninger i referatet, at dette blev helt lemlæstet, idet alle forbehold m. h. t. en kommende dansk-tysk økonomisk forhandling blev fjernet. Referatet dækkede derfor ikke mere, hvad Mohr »faktisk havde sagt til Ritter, men derimod hvad han efter udenrigsministeren burde have sagt«. Det således ændrede referat lod Scavenius derefter renskrive og datere til den 19. juli, hvorefter han forelagde det i ministermødet samme dag. Referatet af 18. juli med alle »detaillerne« lod han Mohr beholde (Nissen s. 287–291 og 456 ff.)

Hvis forfatteren har ret i disse påstande, så kaster de et særdeles odiøst

skær over Erik Scavenius' karakter og hæderlighed, ja også over hans intelligens og giver samtidig en skildring af forhandlingen den 18. juli, der er i modstrid med ambassadør Ritters referat.

Hvorpå bygger Henrik Nissen nu sin fremstilling og sine påstande? Han gør det først og fremmest på 3 referater, der alle er skrevet af Mohr. Det første, som Mohr har dateret til den 18. juli 1940, er en udførlig gengivelse af samtalen med Ritter tidligere på dagen. Det andet er dateret den 19. juli 1940 og omhandler den samtale, som Mohr skal have haft med Scavenius samme dag om referatet af 18. juli og dennes udstregninger deri. Det tredje, der også er dateret den 19. juli 1940, skal efter Mohrs påstand være det af Scavenius forkortede referat af Mohrs samtale med Ritter. Det første og tredje referat findes gengivet in extenso og side om side i Nissens bog s. 456–463.

Hvorledes forholder det sig nu med disse 3 referaters proveniens og autenticitet? Om det såkaldt forkortede referat af den 19. juli 1940 kan det siges, at det har beroet i Udenrigsministeriet siden denne dato, og at der aldrig i ministeriet har hersket tvivl om dets ægthed. Det er i øverste venstre hjørne forsynet med Mohrs og hans skrivedames initialer, og Mohr har egenhændigt skrevet sine initialer under referatet samt på første side forsynet det med denne overskrift: »Referat af samtale med ambassadør Ritter i det tyske Udenrigsministerium«. Endelig har Mohr i slutningen af referatet personligt tilføjet følgende sætning: »hvad der ville være lettere efter vor samtale med den betydningsfulde fortolkning af »Erklæringen«. Dette referat medbragte Scavenius til ministermødet samme dag og forsynede det med følgende påtegning i øverste venstre hjørne: »Meddelt i ministeriet 19/7 ES.«

»Referatet af 18. juli 1940« blev offentliggjort i 1953, medens referatet af samtalen med Scavenius den 19. juli 1940 var ukendt indtil 1965, da Mohr mødte op i Udenrigsministeriet med forslag om at få dette (og andre referater fra årene 1938–1945) renskrevet og henlagt i Udenrigsministeriets arkiv som en særlig samling. Efter at renskrivningen havde fundet sted, og Mohr havde konfereret afskrifterne med originalerne, *destruerede* han de originale dokumenter. Alene disse kendsgerninger er egnet til at vække opmærksomhed.

Mohrs tøven i 25 år med at fremkomme med sine påstande om tilblivelsen af referatet af samtalen med Ritter er særdeles påfaldende, og det så meget mere som han i 1946 havde en oplagt lejlighed til at gøre det. I dette år beskæftigede den parlamentariske Kommission sig med forhandlingerne om en told- og møntunion, og i forbindelse hermed blev der forelagt Kommissionen en af Mohr udarbejdet beretning, dateret den 25.

juni 1946 (p. K. bd. V s. 391 ff) om hans forhold til denne sag. I denne beretning refereres samtalen med Ritter i overensstemmelse med »18. juli-referatet«. Beretningen er endog delvis ordret identisk med dette referat, *men* den indeholder ingen oplysninger om, at der skulle have eksisteret et sådant dokument, at det skulle have været forelagt Scavenius, at denne skulle have foretaget udstregninger deri etc.

Mohrs beretning blev i 1947 forelagt Scavenius til udtalelse, men heller ikke i sit gensvar til Scavenius' kommentar (P. K. b.d. V s. 399) nævner Mohr nogetsomhelst om et referat af 18. juli og følgelig heller ikke om den behandling, det skulle have fået af Scavenius.

I 1953 blev dokumenterne fra Auswärtiges Amt offentliggjort og deriblandt Ritters referat af 19. juli 1940 om samtalen med Mohr den foregående dag. Dette referat, der stemmer godt overens med Mohrs af samme dato, blev af Kommissionen forelagt Mohr til erklæring, og den 11. marts 1953 sendte han en skrivelse (P. K. bd. XIII s. 294 ff.), hvori han siger: »Om indholdet af denne samtale skrev jeg samme dag følgende meget detaljerede referat«. Derefter citeres i skrivelsen hele »18. juli-referatet«. Det er første gang, Mohr hævdede eksistensen af et sådant aktsstykke, men den teori han 12 år senere fremsatte om tilblivelsen af »18. juli-referatet«, forbigår Mohr også i denne skrivelse til Kommissionen i fuldstændig tavshed.

De tre nævnte aktstykker fra Mohrs hånd – beretningen af 1946, gensvaret af 1947 og skrivelsen af 1953 – bærer præg af at være et selvforvar, hvorved han søger at distancere sig fra det positive svar til Ritter, der fremgår af 19. juli-referatet. Såfremt der havde eksisteret et referat af den 18. juli, så havde det været Mohrs pligt at omtale det for Kommissionen i 1946 eller i 1947. Det ville også have været i hans egen interesse at komme frem med det på det tidligst mulige tidspunkt. Det ville også have været rimeligt, om han havde gjort sin påstand om 19. juli-referatets tilblivelse bekendt på et tidspunkt inden Erik Scavenius' død i november 1962.

Går man derefter over til at analysere Mohrs »Nedskæringsteori«, der går ud på, at der kun blev foretaget de ændringer i »18. juli-referatet«, der bestod i udeladelse af de stykker, Scavenius skulle have udstreget, så viser der sig så betydelige modsigelser, at teorien bliver ganske usandsynlig. For det første er der slet ikke tale om, at 19. juli-referatet kan være fremkommet ved en blot og bar nedskæring af et oprindeligt referat. I adskillige tilfælde ville det have været nødvendigt med en *omskrivning* af sætningerne. Enhver kan overbevise sig derom ved omhyggeligt at læse og sammenligne de to tekster, som Nissen har gengivet på siderne 456–462

i sin bog. Her skal blot citeres to sætninger fra side 457. I »18. juli-referatet« hedder det: »Jeg sagde, at motivet til det påtænkte besøg kun havde været gammelt bekendtskab . . .«. I 19. juli-referatet står der: »Jeg motiverede mit besøg med gammelt bekendtskab . . .«. Der findes adskillige sådanne verbale afvigelser.

Hvad nu *indholdet* af »18. juli-referatet« angår, så kan der fremdrages flere urimeligheder, der gør det ganske usandsynligt, at Mohrs forklaring om de to referaters oprindelse kan være rigtig. Nogle eksempler:

Ifølge referatets 5. afsnit (Nissen s. 457) spurgte Ritter, om 8. juli-erklæringen skulle forstås således, at Danmark var rede til med Tyskland at drøfte det fremtidige samarbejde på det økonomiske område allerede forinden fredsslutningen og ikke først efter denne. Det var et afgørende spørgsmål. »Jeg måtte vel kunne hjælpe med fortolkningen«. Til dette skal Mohr have svaret, »at jeg ikke kunne hjælpe ham, da jeg aldrig havde drøftet dette spørgsmål med udenrigsministeren«. Hertil må siges, at selv om dette muligvis var korrekt, så forekommer det højst mærkeligt for ikke at sige usandsynligt, at direktøren for Udenrigsministeriet, en erfaren diplomat, som var rejst til Berlin for at overrække 8. juli-erklæringen til den tyske regering, og som måtte forudsættes at være i stand til at forklare meningen med denne erklæring, over for Ritter skulle have indledt sit svar med den citerede passus og derved røbet en komplet mangel på kontakt med sin chef i dette vigtige spørgsmål. At røbe eller foregive at røbe sin blanke uvidenhed på denne direkte og klodsede måde, måtte have virket på Ritter som en forbløffende desavouering af Danmarks udenrigsminister, og dette kan trods alt ikke have været Mohrs mening.

Men dernæst: hvis Scavenius har strøget så meget i »18. juli-referatet«, hvorfor har han da ikke også strøget disse famøse ord, der var så kompromitterende for samarbejdet mellem minister og direktør?

Til gengæld skal Scavenius så have strøget denne sætning: »at han (Mohr) i alt fald næppe havde tænkt sig, at man i Tyskland udarbejdede planer, der også tog sigte på vore forhold, uden at vi i forvejen havde fået lejlighed til at gøre vore synspunkter gældende« (Nissen s. 458). Derimod skal Scavenius have ladet Mohrs anbefaling af at føre forhandlingerne på regeringsudvalgsplan stå urørt (Nissen s. 459). Nu ved vi fra Mohrs referat af samtalen med Scavenius den 19. juli, at denne anså den førstnævnte udtalelse for klog og den sidstnævnte for uklog. Hvorfor skulle Scavenius så have strøget den første udtalelse og ladet den anden stå? Det vil jo sige, at han har strøget det for ham positive og bibeholdt det negative! Hvor er logikken?

Endelig er der grund til at omtale den vigtigste udtalelse under hele

samtalen med Ritter, nemlig Mohrs svar på Ritters spørgsmål om den danske regerings beredvillighed til at forhandle allerede under krigen. Dette afsnit er helt forskelligt i de to versioner, *skønt* Scavenius på dette punkt ifølge Mohr *ikke* skulle have foretaget nogen udstregning. De to versioner har følgende ordlyd:

»18. juli-referatet«.

Det ville være en nærliggende logisk slutning, at en drøftelse ville være af interesse allerede, så snart man fra tysk side havde . . . etc.

19. juli-referatet.

Danmark ville være stærkt interesseret i en sådan drøftelse, så snart man fra tysk side . . . etc.

18. juli-formuleringen er, som det vil ses, ulden og forbeholden, medens 19. juli-formuleringen er et klart positivt og bekræftende svar på spørgsmålet.

Går man ud fra Mohrs teori om udstregninger, så måtte han være særdeles tilfreds med, at Scavenius på dette vigtige punkt *ikke* havde streget noget ud, men altså havde accepteret Mohrs formulering. Det måtte have været ham magtpåliggende at sørge for, at denne formulering blev bibeholdt i et »forkortet« 19. juli-referat. Alligevel har den pågældende passus i det virkelige 19. juli-referat den omtalte positive bekræftende karakter. Fastholdes Mohrs teori, måtte han, *skønt* der ikke forelå noget ændringskrav fra Scavenius' side, *selv* have foretaget en ændring fra den uldne formulering, som han hævdede at foretrække, til den klare formulering, der var i Scavenius' ånd. Men noget sådant er ifølge hans egne ord umuligt!

Konklusionen bliver herefter, at Mohrs teori om nedskæring af et udførligt »18. juli-referat« til det kortfattede 19. juli-referat falder sammen.

I sin bog s. 465 siger Nissen, at »forfalskningsteorien« også må indeholde en hypotese om, hvornår denne forfalskning har fundet sted. Det mest oplagte tidspunkt ville være i slutningen eller umiddelbart efter krigen, da motivet ville være klart. Det hedder videre: »Det lader sig imidlertid med sikkerhed fastslå, at Mohr på et langt tidligere tidspunkt opponerede mod det billede af indledningen til told- og møntunionsforhandlingerne, som det »officielle« (d. v. s. 19. juli) referat uvægerlig ville give anledning til. Allerede i september 1940 begyndte man i Udenrigsministeriet at udarbejde en fremstilling, der året efter blev trykt som gråbog om forhandlingerne.« Senere tales om »Mohrs protester og rettelser«.

Af disse citater må læserne få det indtryk, at Mohr allerede i 1940/41 havde formuleret en klar protest mod den oprindelige version af »Gråbogen«s fremstilling og dokumenter med det resultat, at 19. juli-referatet

udgik af den endelige version. Men så enkelt forholder det sig ikke. Et par af Nissens beviser for Mohrs »opposition« er følgende: i marginen til en af gråbogsversionerne, hvori det hævdes, at samtalen med Ritter var kommet i stand i »henhold til de direktøren medgivne instruktioner«, findes denne blyantspåtegning: »Nej, O. M.«. Mohrs indvending var korrekt og blev derfor taget til følge. Der står intet i 19. juli-referatet om nogen instruktion, og formuleringen lader forstå, at besøget hos Ritter var Mohrs egen idé.

Endvidere findes der ud for gengivelsen af samtalens indhold to lodrette streger og et spørgsmålstegn. Nissen mener, at det er Mohrs. Men dette er der ingen beviser for, thi Mohrs initialer mangler. Men hvis vi går ud fra, at der er Mohrs, så ved vi intet om tidspunktet for anbringelsen af disse tegn. De kan ligeså godt være blevet anbragt i tiden fra foråret 1945 til foråret 1947, da Mohr midlertidig gjorde tjeneste i Udenrigsministeriet. I dette tidsrum måtte han i forbindelse med afhøringerne i den parlamentariske Kommission gennemlæse mange af Udenrigsministeriets akter om Besættelsestiden.

Nissen har imidlertid ret i, at der er et par forhold som viser, at Mohr allerede i vinteren 1940/41 var ved at lægge afstand mellem sig og 19. juli-referatet. Men når han som bevis fremfører, at der blandt direktør Svenningsens håndakter findes en version af indledningen til »Gråbogen«, hvor Mohrs negative reaktion på Ritters bemærkning om en toldunion er nævnt, så glemmer han at fortælle, at der i samme version også står følgende sætning: »Vedrørende samtalen med ambassadør Ritter næste formiddag har direktør Mohr lidet at føje til det summariske referat, han afgav straks efter sin hjemkomst til København. Referatet vedlægges som bilag 1«. Dette vil sige, at det drejer sig om 19. juli-referatet. Her erkender Mohr jo direkte, at referatet er hans værk! Hvad nu angår det lidet, han har at tilføje, så går det først ud på, at han ikke med udenrigsministeren havde drøftet det specielle spørgsmål om *tidspunktet* for en forhandling med Tyskland, »men at der efter alt det foreliggende for ham ikke kunne være nogen tvivl om Danmarks villighed til en »Besprechung« før fredsslutningen, da det selvsagt lå i Danmarks interesse at blive taget med på råd, inden Tyskland lagde sig fast på bestemte standpunkter«. Som man vil se, er der her tale om en noget bredere formuleret, men klar bekræftelse af tilsagnet i 19. juli-referatet.

Den anden tilføjelse er den, som Nissen omtaler nemlig Mohrs negative reaktion på Ritters ord om en toldunion. Hans reaktion her er ganske rigtig i overensstemmelse med fremstillingen i »18. juli-referatet« eller for at være mere korrekt: det nævnte referat er her i overensstemmelse med

versionen fra 1940/41. Ordet toldunion var i løbet af efteråret og vinteren 1940/41 blevet det uartigste i Danmark. Det havde kun een konkurrent, og det var ordet *møntunion*, der ikke er nævnt i 19. juli-referatet og iøvrigt heller ikke i »18. juli-referatet«. Men ganske interessant findes det netop i denne version af indledningen til Gråbogen, hvor det hedder: »derimod nævnte han (Ritter) ikke møntunion«. Det er ganske øjensynligt, at det allerede på dette tidspunkt har været magtpåliggende for Mohr at prøve på at forklare, at *han* ikke havde nogen andel i fremsættelsen af forslaget om en dansk-tysk told- og møntunion.

Den afgørende forskel på den første version af Gråbogen fra efteråret 1940 og den endelige version, der udkom den 4. juli 1941, ligger deri, at 19. juli-referatet er udeladt. Om årsagen til denne udeladelse kan der ikke herske nogen tvivl: i foråret 1941 kunne det ikke være i den danske regerings interesse at fremstå som en slags med-initiativtager til de mislykkede told- og møntunionsforhandlinger. Denne interesse faldt sammen med Mohrs, og han har utvivlsomt været enig i denne udeladelse.

Til sidst melder det spørgsmål sig, hvornår det famøse referat dateret den 18. juli 1940 er forfattet. Herom kan der kun gisnes. Det er imidlertid en kendsgerning, at første gang det fremlægges er i marts 1953, da Mohr pludselig blev præsenteret for Ritters referat af den 19. juli 1940, der stemte så vel overens med hans eget af samme dato, men afveg fra hans redegørelse til den parlamentariske Kommission i 1946. Det er derfor en nærliggende mulighed, at selve udformningen af referatet, hvis ledende tanker kendes fra 1946, har fundet sted i begyndelsen af marts 1953.

Efter en indgående analyse af alt materiale vedrørende denne sag er jeg derfor kommet til den overbevisning, at Mohrs referat af den 19. juli 1940 er det originale og autentiske referat af, hvad der passerede mellem ham og Ritter under deres samtale i det tyske Udenrigsministerium i Berlin den 18. juli 1940.